

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР АКТУАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ ПЕДАГОГІКИ СВОБОДИ

Алла РАСТРИГІНА

В статті йдеться про соціокультурне середовище, що виступає фактором виникнення і розвитку нових тенденцій у вихованні, які відбуваються відповідно політичних, соціальних, економічних, культурних трансформацій суспільства. Визначено роль соціокультурного середовища у розвитку ідей педагогіки свободи

Ключові слова: соціокультурне середовище, концепція педагогіки свободи, суб'єктність, особистісна свобода

Постановка проблеми. Стратегічною метою вітчизняної освіти є створення оптимальних умов щодо виховання молодшої людини нового типу, що володіє цілісним сприйняттям світу, прагне до постійного духовного зростання й є суб'єктом власної діяльності. В психолого-педагогічній літературі суб'єктність розуміється як інтегративна соціально-психологічна якість, свідомо діяльність особистості та її діяльне відношення до самої себе й світу, що, будучи взаємообумовленими, визначають й характеризують ступінь суб'єктного впливу суб'єкта на середовище [1, с.46], в той час, як соціокультурне середовище, в свою чергу, виступає джерелом розвитку людини.

Тобто, суб'єктність особистості сьогодні сприймається як необхідний атрибут успішності людини. Вона виконує інтегративну функцію, підкреслює «самість» і цілісність людини як суб'єкта діяльності а ефективність її розвиненості актуалізує звернення до ідей педагогіки свободи, в контексті якої уможливорюється формування виховного простору вільного самовизначення особистості, що забезпечує умови для вияву й одночасно розвитку особистісної свободи вихованців, задоволення їхніх базових потреб, становлення суб'єктності й здатності до відповідального самовизначення [2, с.5].

Отже, окреслення ролі соціокультурного середовища у розвитку ідей педагогіки свободи складає мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Усі фактори середовища в сукупності з генетично успадкованими задатками та конкретно-історичними соціокультурними умовами виховання мають принципове значення для психічного розвитку людини. Але середовище є не тільки фактором її психічного розвитку та особистісного становлення. Соціокультурне середовище можна розглядати як систему, що не тільки безпосередньо впливає на розвиток особистості, але й опосередковано визначає характер і спрямованість різних форм державного, суспільного, родинного, інституційного та неформального виховання. Отже, соціокультурне середовище виступає як фактор виникнення і розвитку нових тенденцій у вихованні, у нашому випадку - ідей педагогіки свободи.

Аналіз соціокультурного середовища як фактору виникнення і розвитку концепції педагогіки свободи приводить до необхідності

виділення в ньому поряд з елементами макро- та мікросоціального середовища, особливого елемента, який характеризується низкою специфічних особливостей. Мається на увазі педагогічне співтовариство. Специфічність цього елемента соціокультурного середовища полягає у тому, що, по-перше, як товариство суб'єктів виховання він належить до макросоціального рівня, в той час як конкретні його члени безпосередньо входять до мікросоціального оточення дитини. І якщо всі інші елементи макросоціального середовища впливають на особистість, що розвивається, опосередковано через мікросоціальне оточення, то в особі конкретних педагогів такий вплив набуває безпосереднього характеру. Друга особливість полягає у тому, що цей елемент має (або принаймні повинен мати) більш високий рівень рефлексії та усвідомлення характеру власного впливу на особистість, що розвивається.

Як зазначалось вище, сьогодні актуалізується питання щодо ролі відкритого соціальнокультурного середовища у розвитку свободи особистості в цілому та її суб'єктності зокрема. Але спроможність психолого-педагогічної науки належним чином впливати на зазначений процес може бути забезпечена лише шляхом подолання суперечностей, що виникли між процесом саморозвитку особистості та системою традиційного виховання й укорінилися в суспільній свідомості, а саме: між можливостями всіх суб'єктів суспільства в реалізації виховних завдань та відсутністю механізмів їх використання; між потребою в розвитку творчих здібностей особистості та дефіцитом духовності, загальної культури в соціумі; між розвитком інтелектуальних, духовних потенцій молодих людей та незатребуваністю їх суспільством; між необхідністю інтеграції виробництва, науки, культури, освіти та фактичною відсутністю механізмів її реалізації; між динамікою розвитку суспільства та консерватизмом змісту, традиційних форм і методів виховання.

Особистість прийнято розглядати як індивідуальне буття суспільних відносин (В. С. Мухіна). На основі цього визначення правомірно розглядати педагогічний процес у його взаємозв'язках з іншими явищами, факторами, що впливають на розвиток особистості, який зрештою визначається тим суспільством, в якому вона формується: економічними, соціально-політичними, культурними умовами, тобто середовищем в широкому значенні.

Середовище, що є сукупністю природних і соціальних умов, в яких функціонує людське суспільство, виступає по відношенню до особистості як необхідна умова її становлення і розвитку. В процесі набуття та засвоєння соціального досвіду людства особистість включається в процес спілкування і відносин з людьми, які її оточують, явищами, речами, розвиває певну соціальну діяльність. Свідомість, духовний світ людини формується всім устроєм життя, певним соціальним середовищем, що діє в сукупності з вихованням.

Соціальне середовище і особистість постійно знаходяться у взаємодії: середовище впливає на особистість, сприяє її формуванню; особистість, що діє в соціальному середовищі, вступає у стосунки з іншими особистостями, бере участь у діяльності різних спільнот і тим самим створює це середовище, надає йому певної соціальної якості.

В рамках даної статті ми зупинимося на факторах соціокультурного середовища, які впливають на розвиток ідей педагогіки свободи.

Характерною рисою виховної системи, що склалася традиційно, як свідчить практичний досвід і дослідження, є її монологічність, закритість та імперативність. Процес виховання в цьому випадку розглядається як діяльність, що забезпечує, головним чином, формування певних якостей особистості (моральних, інтелектуальних та ін.) у відповідності із заданими абстрактними нормативами; провідним і визначальним суб'єктом цього процесу є педагог, вихователь; дитині ж відводиться пасивна, підлегла роль, її психологічна сутність знеособлюється та уніфікується.

Альтернативна перспектива у сучасній концепції освіти і виховання орієнтує на широке застосування тактик, прийомів і методів розвиваючої стратегії взаємодії, яка здійснюється у відкритому діалозі педагога і дитини, створює оптимальні передумови для становлення позитивної мотивації до навчання, формує самостійність і відповідальність, сприяє розвитку суб'єктності та розкриттю творчого потенціалу особистості.

Виховання і навчання розуміються у цьому випадку як унікальні творчі процеси, що забезпечують умови для саморозвитку, самоосвіти, самовиховання особистості дитини; особистість педагога і особистість дитини виступають тут як рівноправні співучасники цих процесів з однаковою відповідальністю за їх організацію і кінцевий результат [3, с. 21-22].

Роль соціокультурного макросередовища як фактору виникнення і розвитку ідей педагогіки свободи стане ще більш очевидною, якщо простежити історичну долю зазначеного феномену протягом XX сторіччя.

Глобальні військові катастрофи початку – середини XX сторіччя призвели до виникнення тоталітарних державних режимів, які особливу роль відводять державі, що проникає в усі сфери суспільного життя. В освіті вибудовується ціла система маніпулювання дитиною, яка спрямована на пригнічення особистості, самотності і свободи. Саме для цього періоду характерною була найзапекліша критика ідей особистісної свободи у нашій країні і за кордоном.

Тоталітарний режим породжує хронічну кризу освіти: припиняється поступальний розвиток освітньої системи, наростає її відставання, неадекватність потребам суспільства. Одна з причин кризи – відмова від природної організації виховного процесу, спрямованого на потреби суспільства.

Посттоталітарний період еволюції ідей педагогіки свободи пов'язаний з новим підйомом інтересу до них і з спробами їх критичного осмислення. Агресивне заперечення змінюється зацікавленим аналізом і ретельним науковим вивченням.

Особливістю сучасного педагогічного мислення є не тільки прийняття до уваги тих чи інших ідей педагогіки свободи, але й конструювання на їхній основі цілісних моделей виховання, що відображають єдину систему як суспільних, так і власне педагогічних поглядів і переконань [4]. Фундаментом моделей слугують соціально-філософські підходи до дитини і дитинства, психологічні дослідження дитинства, системно-проектні методи мислення.

Наукова думка початку ХХІ століття проектується в сферу суспільного мислення. Суспільні прообрази дітей, їхнє виховання стають керованими наукою, переходять у сферу наукової свідомості. Стандартизоване розуміння виховання залишається важливим лише для аналізу історії суспільного розвитку і поєднання її із сьогоденням і майбутнім. Відтак, сьогодні на перший план виходить педагогіка, в основі якої лежать наповнені новим змістом універсальні ідеї концепції педагогіки свободи⁴. Вона якоюсь мірою продовжує ідеологію Я. Корчака – любові і миролюбства у вихованні дітей і заперечує авторитарність дорослого. Для цього напрямку властиві ідеї, що враховують: інтереси особистості та дитячої соціальної групи; "лейтмотив" внутрішнього світу дитини: любити і бути улюбленим ("бути в мирі з усім зовнішнім світом"); прагнення дитини до постійного особистісного саморозвитку: домогтися самостійності в думках, у пошуках, у діяльності (М. Вест); ставлення дорослих до дитини на основі її підтримки і з опорою на її сильні якості та соціокультурні характеристики: допитливість, ризик, відвертість, самовідкриття, відчуття близькості іншої людини, потяг до неї й орієнтація на її підтримку.

Мова йде про нову ідеологію, що обумовлена не тільки необхідністю створення сприятливих умов для особистісної свободи дитини, що забезпечує розвиток її суб'єктності, але й розвитку суспільства шляхом виховання повноцінного покоління. Таким чином, відбувається орієнтація на нову модель школи – таку, що постійно розвивається, змінюється, реагує на суспільні зміни, які найбільшою мірою впливають на життя дитини.

Результатом конструктивного підходу до виховання на основі принципів педагогіки свободи є соціальна підтримка дитини. Розширюються зв'язки школи з сім'єю, а також із всіма іншими суспільними інститутами, наприклад з тими, які займаються проблемами охорони дитинства, а також програмами навчання батьків.

На основі розвитку соціогуманістичних ідей відбувається переорієнтація мислення і діяльності педагога на засадах сучасної педагогічної свідомості, де дитина – людина у розвитку, якій властиві

якісні перетворення; доросла людина має особливе значення в житті дитини і є еталоном "соціального наслідування", створює умови для соціалізації дитини, підтримує її самостійні пошуки і впливає на неї своїми поглядами, вчинками, особистісними якостями; дитина, на відміну від дорослого, не має апріорних стереотипів мислення, і для неї все оточення (як матеріальне, так і соціальне) виглядає новим, що відкриває великі можливості прищеплення їй прийомів адекватного мислення; вчинки дитини – це незакінчені акти поведінки, що не завжди мають своєю основою конкретну моральну норму; найчастіше їй властиві наслідування, пошук індивідуальних і соціальних зразків і примірювання їх до себе, що й забезпечує перехід універсального "ідеального" в конкретно-індивідуальне.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що розвиток ідей педагогіки свободи відбувався у тісному взаємозв'язку з соціально-політичними, економічними, культурними трансформаціями суспільства. Становлення ідей педагогіки свободи пов'язане з усталенням ліберально-демократичних традицій громадського життя, з посиленням уваги до людської індивідуальності. Позиції педагогіки свободи помітно зміцнюються в міру формування такої соціальної ситуації, яка акцентує увагу на цінності людини не як дисциплінованого виконавця, а як унікальної, неповторної істоти, справжнього суб'єкта власного життя. Соціальна цінність ідей педагогіки свободи зростала в кризові моменти розвитку суспільства, у періоди переходу від однієї стадії розвитку суспільства до іншої, коли виявляються і загострюються ряд суперечностей, однією з найбільш істотних серед яких є суперечність між людиною як окремою індивідуальністю і соціальним цілим, свободою і необхідністю. Один із напрямків вирішення цієї суперечності стало посилення уявлень про людину як головну цінність суспільства, про її гідність і призначення у світі. Отже у створенні концепції педагогіки свободи пріоритетними для нас стали мотиви самореалізації духовних ідеалів і інтересів, самоствердження, суб'єктності і свободи особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гущина Т.Н. Роль образовательной среды в развитии субъектности старшкласника в дополнительном образовании / Педагогика – 2010, №9. – С.45-50
2. Растригіна А.М. Розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. – автореферат...доктора педагогічних наук. – Київ.-2004
3. Ковалев Г.А. Психическое развитие ребенка и жизненная среда // Вопросы психологии. – 1993. – №1. – С. 13-23.
4. McLaughlin Т.Н. Education of Whole Child. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 324 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Растригіна Алла Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедрою вокально-хорових дисциплін і методики музичного виховання КДПУ ім. В. Винниченка

Коло наукових інтересів: модернізація сучасної вітчизняної освіти і виховання, система виховання в країнах зарубіжжя, впровадження педагогіки свободи в систему освіти і виховання дітей та дорослих.